

Egyenlőség a tengeren túl

avagy a nemek közti egyenlőség története és alapjai az amerikai és japán munkajogban, európai kitekintéssel

ZACCARIA MÁRTON LEÓ

*I. évfolyamos, nappali tagozatos doktorandusz
DE-ÁJK, Agrárjogi, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék*

1. Bevezető gondolatok

Az egyenlőség nem újkeletű fogalom. A társadalmi, politikai, jogi, gazdasági egyenlőség bizonyos formái, vagy legalábbis az ezekre való törekvés már viszonylag korán megjelent a fejlett társadalmakban.¹ Más kérdés, hogy ez történelmi időszakonként eltérő mértékben és súllyal valósult meg. Ronald Dworkin szerint egy legitim hatalomnak az egyes polgárokat nem kizárólag egyenlő mércével kell mérnie, hanem az őket megillető jogokat és őket terhelő kötelezettségeket tértől és időtől függetlenül, jogszerűen, az általános egyenlőség elvének megtartásával, illetve az egymáshoz viszonyított egyenlőség elve alapján kell kezelnie.² Nyilvánvaló, hogy teljesen egyenlő sosem lehet az összes ember, de még csak két személy esetében is csak megszorításokkal beszélhetünk abszolút egyenlőségről.³ Ugyanakkor az adott államnak, amennyiben az elfogadja a demokratikus jogállam által támasztott követelményeket, kötelessége erre törekedni, megfelelő garanciákat biztosítani az egyének számára. Ez pedig a jog feladata lesz, esetünkben a munkajogé.

Mit is jelent az esélyegyenlőség követelménye? Nem könnyű ezt meghatározni, igaz, vannak bizonyos állandó elemek, kritériumok, értékek, amelyek mentén elindulhatunk.⁴ Álláspontom szerint az esélyegyenlőség lényege két irányból közelíthető meg. Egyik oldalról mindenképpen van egy jogi, pontosabban tételesjogi aspektusa, amely elsősorban a megfelelő szabályozási és eljárási formákat, kívánalmakat jeleníti meg.⁵ Értem ez alatt azt, hogy az államnak elengedhetetlenül szem előtt kell tartania a jogalkotási és jogalkalmazási folyamatok során az ekvivalencia követelményeit úgy, hogy közben az adott jogterületen az általános normák mellett specifikus szabályok útján is biztosítsa ezt az alapvető jogot. Ez természetesen főként azokra a jogterületekre igaz, amelyeknél kiemelkedő az esélyegyenlőség szerepe, így például a munkajog világában mindenképpen.⁶ Másik oldalról látnunk kell, hogy az egyenlőségnek nemcsak a jog szintjén, hanem társadalmi, gazdasági, szociológiai értelemben is legalább ennyire markánsan meg kell jelennie. Úgy is mond-

¹ Wojciech Sadurski: *Equality and Legitimacy*. Oxford University Press, New York, 2008. 148. o.

² Ronald Dworkin: *Is Democracy Possible Here?* Princeton University Press, Princeton, 2006. 97. o.

³ Balogh Lídia–Kádár András Kristóf–Majtényi Balázs–Pap András László: *Antidiszkriminációs és esélyegyenlőségi alapismertek*. L'Harmattan, Budapest, 2010. 11. o.

⁴ Balogh–Kádár–Majtényi–Pap: i. m. 11–12. o.

⁵ Joyce Gelb: *Gender Policies in Japan and the United States: Comparing Women's Movements, Rights and Politics*, Polgrave MacMillan, New York, 2003. 20. o.

⁶ Gyulavári Tamás–Kádár András Kristóf: *A magyar antidiszkriminációs jog vázlatja*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2009. 177. o.

hatjuk, hogy a jogrendszer egésze által biztosított jogokat kell az egyes élet-helyzetekben minél jobban érvényre juttatni, így például az általános egyenlőségből levezethető nemi esélyegyenlőség tekintetében azt, hogy egy adott állásinterjú a női pályázót ne érje hátrány férfi társával szemben.⁷

A következő néhány oldalban megkísérlem bemutatni az alapjait annak az igen nagy terjedelmű és sokrétű problémakörnek, amit úgy nevezünk, hogy nemi esélyegyenlőség. Mindezt egy történeti áttekintéssel kívánom megalapozni, amely kiterjed a címbe foglalt mindhárom jogi kultúrára, mindezt azért, mert úgy gondolom, hogy a történeti folyamat és a fejlődési ív ismerete nélkül nem vizsgálhatjuk kellő alaposággal a kérdést. Igyekszem a kérdésnek nem kizárólag a jogi részére koncentrálni, illetve összehasonlítani az egyes jogi eltéréseket. Végeredményben a munkajogban meglévő nemi egyenlőség és egyenlő bánásmód fejlődési útját és alapjait kívánom bemutatni.

2. Miért pont az Egyesült Államok, Japán és Európa?

A magyarázat valójában nagyon egyszerű és praktikus. Amikor egy jogintézményt kívánunk vizsgálat tárgyává tenni és feldolgozni, mindig érdekes lehet áttekinteni azt is, hogy az adott jogintézmény hogyan néz ki más országokban, tágabb értelemben véve az Európai Uniót kivül. Ez a fajta kutatás lehetővé teszi az összehasonlító jellegű elemzést, amelynek eredményeképpen akár figyelemre méltó konklúziókra, eredményekre is juthatunk.

Érdekes továbbá, hogy az esélyegyenlőség megvalósulásának tekintetében az amerikai jogot szinte soha nem szokták a japánnal szembeállítani, inkább mindig csak az érdekelteknél nagyobb figyelmet, hogy az egyes eltérések és hasonlóságok hogyan jutnak érvényre Európával szemben.⁸ Egyfajta hiánypótlásnak is szánom tehát ezt az összevetést.

Az Egyesült Államok és Japán egyértelműen vezető gazdasági hatalmakként számítanak napjainkban,⁹ világpolitikai vezető szerepük is jelentős, illetve tipikus posztindusztriális társadalmakként tekinthetjük őket.¹⁰ Márpedig egy adott állam gazdaságáról sokat elárul az, hogy milyen munkaviszonyra vonatkozó szabályok, illetve munkajogi normák jellemzik az adott jogrendszert. Ezen belül, különösen napjaink igencsak zavaros gazdasági viszonyai között, kiemelkedő az egyenlőségi jogok jelentősége a munkavégzés világában. A munkajognak egy adott állam jogrendszerében és gazdaságában betöltött szerepéről pedig nem is szükséges túl sok szót szólnom, hiszen gyakorlatilag a mindennapok szintjén jelenik meg és (optimális esetben) mindannyiunk életében jelen van.¹¹

Mindenképpen szükséges a kérdés vizsgálatakor annak megállapítása, hogy milyen mértékű a nyugati (amerikai és európai) jogok és kultúra hatása a japán jogra,¹² hiszen az esélyegyenlőségi jogok rendszere és gyakorlata jól

⁷ Majtényi Balázs: *Lejtős pálya – Antidiszkrimináció és esélyegyenlőség*. L'Harmattan, Budapest, 2009. 18. o.

⁸ Joyce Gelb: i. m. 1–2. o.

⁹ Rondo Cameron: *A világgazdaság története – A kőkorszaktól napjainkig*. Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1994. 465. o.

¹⁰ Sellers–May–MacMillen: i. m. 425. o.

¹¹ Kiss György: *A piac és az emberi tényező*. Budapest, 1995. 11. o.

¹² Joyce Gelb: i. m. 21. o.

mutatja azt, hogy egy adott jogrendszer egésze hogyan kezeli a bevezetőben már bemutatott kérdést. Elég ha arra gondolunk, hogy az Egyesült Államok Alkotmánya, amely megfogalmazza az általános egyenlőséget,¹³ milyen nagy jelentőséggel bír a jogrendszer egészére nézve, meghatározva gyakorlatilag az egyes esetekben ítélkező bírók mozgásterét.¹⁴

Európai nézőpontból különösen érdekes lehet annak a vizsgálata is, hogy ha a jogelemzés során kilépünk Európából, akkor az általunk evidenciaként elfogadott jogelvek és jogintézmények hogyan, milyen mértékben valósulnak meg más jogi kultúrákban. A címben vázolt kérdés tekintetében pedig a jelentős eltérések hátterében az áll, hogy az USA, Japán és Európa (az Európai Unió) teljesen más fejlődési utat járt be az évszázadok során. Ez a fejlődés gyakorlatilag még jelenleg is tart.¹⁵

3. A nemi egyenlőség fejlődésének történeti háttere

Amikor a felvilágosodás a világnak ajándékozta az emberi szellem egyik legfontosabb, máig érvényes alapgondolatát, miszerint minden ember jogokban egyenlőnek született, nem teljesen volt egyértelmű, hogy a „minden ember” megnevezés a több ezer éves férfivilág természetes értelmezése szerint csak minden férfit jelent-e, vagy valóban minden embert; hiszen az egyébként felvilágosult francia forradalmárok nem engedték meg a „hosszú XIX. század” hajnalán, hogy a nők bármilyen szerepet is betöltsenek a politikában.¹⁶ Az emancipáció ugyanis a XVIII. század közepén még nem létező fogalom volt, és a „minden ember” fogalma csak a XIX. század közepén elindult törekvések nyomán jelentett – közel száz évnyi jogi és utcai küzdelem után – tényleg minden embert –, legalábbis a keresztény euro-atlanti civilizációkban.

A XIX. század derekának európai társadalmában teljes mértékben a férfiak uralkodtak. Napóleon törvényei a feleségek és leánygyermek helyzetét a cselédekhez tették hasonlatossá. Egy férjes asszonynak saját tulajdonhoz vagy váláshoz az egész kontinensen alig volt joga, és a nők közép- vagy felsőfokú oktatása 1870-ig szóba se került.¹⁷ A nők legfontosabb feladata a férjhez menés, gyerekszülés és gyereknevelés volt; aki ennél többre vágyott, azt hóbor-tosnak tartották. (Bár a fentiek nyomán nem is igen maradt másra energiájuk...) A helyzet azonban a XIX–XX. század fordulóján több szempontból is megváltozott: a nők egyre inkább előtérbe kerültek. Az első meghatározó változás az volt, hogy a második ipari forradalom egyik hatásaként a nőknek egyre több szabadideje maradt: tovább éltek, és kevesebb időt töltöttek gyerekeik kihordásával és felnevelésével. 1870-ben egy átlagos brit családban körülbelül 5 gyermek volt, 1900-ban 3–4, 1920-ban pedig 2–3.¹⁸ „Megállapíthatjuk, hogy az 1890-es években egy tipikus munkásosztálybeli anya húszéves kora körül

¹³ Sellers–May–MacMillen: i. m. 65. o.

¹⁴ Sadurski: i. m. 149. o.

¹⁵ Joyce Gelb: i. m. 22. o.

¹⁶ Martin Roberts: *Európa története I. 1789–1914 – Az ipari forradalom és a liberalizmus kora.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 234. o.

¹⁷ Roberts: *Európa története I...* 235–236. o.

¹⁸ Roberts: *Európa története I...* 235. o.

férjhez ment, s mivel tízszer esett teherbe, 15 évet töltött el áldott állapotban, vagy egy év alatti gyereke gondozásával. Ez alatt az idő alatt a sorozatos gyermekszülések mókuskerekének foglya volt. Manapság egy anya életének mindössze négy évét áldozza erre a tevékenységre. Ez az idő csupán két nemzedék alatt rövidült le így, s forradalmi módon kitágította a nők szabadságát. Mindez annak köszönhető, hogy a nők képessé váltak szabályozni a fogamzást.¹⁹ A születésszabályozás megjelenése gyökeres változást eredményezett a társadalmi élet sok más területén is, és nem véletlen, hogy a női emancipáció folyamatában az egyik legnagyobb ellenállást és legtöbb vitát kiváltott jelenség volt; ugyanakkor óriási előrelépésnek tekinthető a nők önálló személyiségének és új helyzetének elismertetésében, elfogadtatásában.

A második jelentős változás az volt, hogy a társadalmi és gazdasági változások nagy számban teremtettek olyan munkaköröket, amelyeket a nők jobban be tudtak tölteni, mint a férfiak. A hatalmas nemzetközi piacra betörő üzleti vállalkozások növekedése olyan új hivatali képzettségű munkaerőt igényelt, mint a gépírók, titkárnők és telefonoskisasszonyok; az új (a kötelező oktatás miatt megszorodott számú) elemi iskolák női tanerőket alkalmaztak, az új (a javuló és szervezett egészségügyi közellátás miatt megnövekedett számú) kórházak pedig ápolónőket. Nagy-Britanniában 1870 előtt alig maroknyi tanárnő és ápolónő dolgozott, titkárnő pedig gyakorlatilag egyetlenny sem; ezzel szemben 1900-ban már 40 000 ápolónő, 45 000 tanárnő és 90 000 titkárnő tevékenykedett.²⁰ Hasonló tendenciák érvényesültek Európa fejlettebb nyugati zónáiban, de Közép- és olykor Kelet-Európa több államában is megfigyelhetőek voltak ezek a folyamatok, ha nem is ilyen karakteresen.

A harmadik lényegi, az előzőekkel is összefüggő változás a női oktatás jelentős bővülése és változása volt. Ez a folyamat is összefüggött a társadalmi és gazdasági kereslettel, a munkaerőpiac igényeivel. A leányok számára az első francia középiskola 1884-ben nyílt meg Montpellier-ben, a német lányok állami középfokú oktatása pedig 1894-ben kezdődött meg.²¹ Ezzel megkezdődött a szakmailag képzett nők beáramlása a munkaerőpiacra. Az első egyetem, amely befogadott női hallgatókat, a zürichi volt 1867-ben. Párizs hamarosan követte Zürich példáját, és 1870-ben svéd és finn egyetemek is megnyitották kapuikat a női hallgatók előtt. Hollandia első női orvosa 1870-ben kezdte meg működését, Franciaország első ügyvédnöje pedig 1903-ban.²² Az I. világháború előtti években jelentősen javult a nők jogi helyzete is mind a tulajdonjog, mind a válási jog területén.

A negyedik lényegi terület a női emancipáció folyamatában a választójogért folytatott küzdelem volt, amely a XIX. század legvégén kezdődött az USA-ban, és a két világháború között teljesedett ki Európa legtöbb országában. 1896-ban négy nyugati állam, Wyoming, Utah, Colorado és Idaho megadta a nőknek a szavazati jogot. További eredményeket azonban nem értek el, amíg a szűf-

¹⁹ R. M. Titmuss angol szociológus 1958-ban tett megállapítása; Idézi Martin Roberts: *Európa története II. 1900–1973 – Az új barbárság kora?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 256. o.

²⁰ Roberts: *Európa története I...* 236. o.

²¹ Roberts: *Európa története I...* 237. o.

²² Roberts: *Európa története I...* 237. o. Ennek nyomán egyre több olyan nő vált ismertté, aki a szakmájában akár a legmagasabb szintű elismerést is megkapta, így Maria Skłodowska-Curie a Nobel-díjat is; de világszerte ismert és elismert ápolónő volt Florence Nightingale, Nobel-díjas író Selma Lagerlöff.

razsettek Washington államban és Kaliforniában győzelmet nem arattak a népszavazásokon 1910-ben és 1911-ben. Végül a női választójogot biztosító tizenkilencedik alkotmány-kiegészítést 1919-ben elfogadta a kongresszus, ratifikálták, és 1920 augusztusában törvény lett belőle, éppen időben az elnökválasztás előtt.²³ Európában elsőként Norvégiában és Svédországban 1907-ben kapták meg a nők a választójogot. A háború és az osztályforradalmak nagyot lendítettek a helyzeten, hiszen a férfiak hadba vonulása miatt a nők tömegesen álltak munkába a hátszágban, elsősorban a hadianyag-gyárakban, és teljesen jogos volt az angol munkásnők felvetése, miszerint ha a nők jók a gránátokat összeszerelni, akkor legyenek jók a választójogot megkapni is. (Az osztályforradalmak nem minden demagógia nélkül még túl is hangsúlyozták ezt a kérdést.) Így a háború után folytatódott a női választójog megadásának tendenciája: kommunista Oroszországban 1918-ban, a weimari Németországban 1919-ben, Nagy-Britanniában 1928-ban (bár itt a háború után már megkapták a 30 év fölötti, férjezett nők, de e két diszkriminatív megszorítás eltörlésére csak 1928-ban került sor, és lett minden 21 év fölötti brit alattvaló választópolgár – a nemétől függetlenül), Franciaországban 1945-ben, Olaszországban pedig 1946-ban kapták meg.²⁴

A nőmozgalom legradikálisabb szószólói, a szociálfeministák is felismerték, hogy a választójog csak kis mértékben változtatta meg a nők helyzetét, és sérelmeik listája még igen hosszú maradt. A nőknek még mindig igazodniuk kellett a férfiak „igazi nőiesség”-ről alkotott elképzeléseikhez, s az a szép szólam, hogy a nőknek megvannak a maguk „szférái”, nem sokban különbözött attól a kijelentéstől, hogy a feketéknek tudniuk kell, „hol a helyük”- mindkettő az alárendeltségre utalt. Azt hangoztatták, hogy a nőt fel kell szabadítani a finomkodás és kényszerű háziasság világából is. Teljesen át akarták írni a nők társadalomban betöltött szerepét, és fel akarták számolni a munkaerőpiacon érvényesülő nemi megkülönböztetést.²⁵

A folyamat azonban újabb törést szenvedett a II. világháborúban, amely sok elemében elősegítette az emancipációs folyamatot, de sok újabb akadályt is górdított az útjába. Angliában – de több más országban is – az I. világháború után a nők gyorsan elhagyták az iparban munkahelyeiket, a vállalatok nem is szívesen alkalmaztak nőket ilyen jellegű munkakörökben, sőt még büszkéek is voltak erre – úgy vélték, egy férfi keressen annyit, hogy el tudja tartani a családját. Vagyis sok korábbi sztereotípiát visszatért az európai és amerikai közgondolkodásba.²⁶ A férfiak azonban újra bevonultak, és a nők újra elfoglalták a frontokon harcolók helyét az ipari üzemekben – ráadásul most a férfiakéval egyenlő munkabéért. Az USA-ban, de Nagy-Britanniában is kampányok folytak a nők munkába csábításáért, mintegy hazafias tettként feltüntetve ezt a fajta munkát, de furcsa, ám érthető ellentmondásként folyamatosan hangoztatták ennek az állapotnak az ideiglenes jellegét – mind a munka, mind a bérek tekintetében. Azután amikor a férjeik, fiaik leszereltek és véget ért a háború, megindult a visszarendeződés: újra a hagyományos női szerepek – könnyű, egyszerű munka az irodában, a telefonközpontban, de még inkább a csa-

²³ Charles Sellers–Henry May–Neil R. MacMillen: *Az Egyesült Államok története*. Maecenas Kiadó, 1995. 264. o.

²⁴ Roberts: *Európa története II...* 256. o.

²⁵ Sellers–May–McMillen: i. m. 265. o.

²⁶ *People's Century – A világ fele*; Discovery Channel, 1999.

lád nevelése és a háztartás vezetése – kapott hangsúlyt, még a mosolyban gazdag állami propagandában is. És a diszkrimináció újabb elemei is felbukkantak: életkor, külső megjelenés, búbáj.²⁷ Az 1960-as évekre ez a kérdéskör újabb elemekkel bővült, hiszen a háztartási gépek tömeges elterjedésével tovább nőtt a nők szabadideje, és nem volt már elegendő legtöbbjük számára a korábban kijelölt szerep. Viszont ha munkába álltak, nemcsak bizonyos területek maradtak elzárva előlük, hanem igen lassú – vagy semmilyen sem – volt az előrehaladásuk a ranglétrán, és nagyon gyakran a férfiakéval azonos végzettség mellett azonos munkakörben kevesebb bért kaptak. Így az emancipációs törekvéseknek új területei nyíltak meg. Mivel pedig már a televíziózás korát éltek Nyugaton, mindez jelentős publicitást is kapott, és ez segítette a nők további küzdelmét.²⁸ A diszkrimináció törvényi megszüntetése az 1960-as és 1970-es években fejeződött be az USA-ban és Nyugat-Európában. Az USA-ban az ekkor zajló néger polgárjogi mozgalom sikeréhez kapcsolódott a női emancipáció lezárása is: 1964-ben a Lyndon B. Johnson elnök által beterjesztett és elfogadtatott egyenjogúsági törvény hatálya kiterjedt a nőkre is, és minden területen érvényessé vált.²⁹ Nagy-Britanniában egy sztrájk lendítette ki a holtpontról az eseményeket: 1968-ban a Ford-gyár kárpitüzemének 187 női dolgozója abbahagyta a munkát, mivel ugyanazért a munkáért a férfi munkatársaiknál 20%-kal kevesebb bért kaptak. A gyár 5000 dolgozója nem tudott tovább dolgozni, mert nem voltak az új Fordokra ülészhuzatok. A nagy nyilvánosságot kapott eset nyomán a Ford engedett, és megadta a nőknek a férfiakéval azonos munkabért. Az egyenlő munkabér így nemzeti ügy lett, és az angol parlament 1970-ben elfogadta az egyenlő bérezés törvényét.³⁰ A különböző, addig férfiasnak tartott szakmákban is lassan – és sok ellenézés és ellenlépés, szexista célozgatás és megalázás közepette – elfogadottá vált a nők megjelenése.³¹ És mégis: az 1980-as évekre megjelent az öntudatos, modern, irányító nő típusa, és a „láthatatlan falak” jelentős része is lassan leomlani látszik. Az 1970-es évektől Norvégiában nők is lehettek felszentelt – lutheránus – papok (a római katolikus egyház ettől a mai napig elzárkózik), Nagy-Britanniában a tőzsdén is alkalmazták őket, Franciaországban pedig Mme Giroud-t nőkkel foglalkozó miniszterré nevezték ki. Az EU (akkor még Közös Piac) pedig azzal kötelezte el magát a kérdés végleges rendezése mellett, hogy a Római Egyezmény addig semmibe vett 119. cikkelye („a tagállamok beveze-

²⁷ People's Century; az USA-ban szinte kötelezően elvárták, hogy a női légi utaskísérők – mert női pilótákról szó sem lehetett – 32 évesen hagyják abba a munkát ezen a területen, míg a pilóták csak 60 évesen mentek nyugdíjba. Az ok egyértelműen a fiatal nők bájos küllemének lassú hervadása volt...

²⁸ Roberts: *Európa története II.*... 265. o.

²⁹ People's Century; bár még jó ideig úgy próbálták meggátolni a munkaadók a nemkívánatos női munkavállalók megjelenését bizonyos munkaterületeken, hogy avított, de érvényben lévő helyi, régi törvényekre hivatkoztak: így a nagyvállalatok egy része még jó ideig nem alkalmazott női gépkezelőket, mert egy ilyen törvény szerint nő 15 kg-nál nagyobb súlyt nem emelhet fel.

³⁰ People's Century.

³¹ People's Century – Coventryben az első női buszsofőr betanulásának és vizsgájának minden pillanatát végigkísérte férfikollégáinak aktív ellenszenve és ellenérezése; Anglia első női mozdonyvezetője, Karen Harrison úgy jutott el a jelentkezésig, hogy a levélben keresztnévét rövidítve írta le, így férfinek hitték, és csak a személyes meghallgatáson döbbsent meg a bizottság női mivoltán; betanulása és vizsgája ideje alatt árgus szemmel lestek minden hibájára, és otromba szexista megjegyzésekkel alázták meg, de kibírta, végigcsinálta.

tik és fenntartják a férfi és női dolgozók által végzett egyenlő munka egyenlő bérezésének elvét”) alapján 1973-ban eljár az ezzel a cikkellyel a legkevésbé törődő Hollandia ellen.³² A küzdelem eldőlt, az emberiség két fele tényleg egy egésszé vált az európai és angolszász világban.³³

A japán fejlődési út máshogy alakult. Ki kell emelni, hogy Japánban az ázsiai kultúra és civilizáció folyamánként a fentebb vázolttól egy gyakorlatilag teljesen eltérő fejlődési ív látszik, aminek háttérében a teljes kulturális, vallási, jogi, gazdasági elkülönülés és elzárkózás áll.³⁴ Egészen a XX. századig, és annak is inkább a második feléig, teljesen eltérően értelmezték magának az állampolgárnak, a jognak, az egyenlőségnek a fogalmát és jelentőségét, a nők szerepéről nem is beszélve.³⁵ És éppen ezért annyira fontosak Japánban a téma szempontjából a nőmozgalmak, a feministák tevékenységének az eredményei, mert gyakorlatilag az így felszínre került hiányosságok és ellentmondások mutattak rá arra, hogy a japán jogrendszer szinte teljes mértékben ignorálja ezt a kérdést.³⁶ Az a tény, hogy ez az ország sokáig tudatosan ellenállt a nyugati hatásoknak (ideértve persze az európai hatásokat is) ahhoz vezetett, hogy a jog tekintetében jópár lépcsőfokkal lemaradt Japán. Más kérdés, hogy ez a lemaradás nem abszolút érvényű, hiszen a kulturális különbségekből adódóan ez a probléma ott sokáig igazából fel sem merült, még csak társadalmi szinten sem.

Ugyanakkor az erőszakos és kevésbé erőszakos, indirekt amerikanizálás hatása igen erősen érezhető, hiszen a XX. század második felében a japán jog határozottan nyitott az amerikai jogrendszer felé,³⁷ majd pedig az ezredfordulóhoz közeledve azt tapasztalhatjuk, hogy az európai hatás, az európai trendek és normák elfogadása kezd jellemzővé válni. Ez nem jelenti az amerikai hatások eltűnését, de a tendencia egyértelműen ezt mutatja.

Az 1970-es években történtek meg az első komolyabb lépések a nemi egyenlőség rögzítésének irányában, a folyamat pedig az ezredfordulóra érte el csúcspontját. Az általános egyenlőség mellett immár kifejezetten a nők és férfiak egyenlősége is deklarálásra került. 1985-ben született egy esélyegyenlőségi törvényt, amelyet a szakirodalom kifejezetten gyenge és nem túl jelentős jogszabályként értékel.³⁸ A helyzeten némileg javítottak a törvény 1997-es módosításai, amely módosítások immár nagyobb figyelmet fordítottak a gyakorlati,

³² Roberts: *Európa története II...* 265. o.

³³ A világ más civilizációiban e kérdés a mai napig a legellentmondásosabb helyzetben van. Az iszlám világ közismert konzervatív fordulata, Khomeini ajatollah 1979-es iráni forradalma óta az addig sok helyen (közte magában Iránban is a II. Mohammed Reza Pahlavi sah által végrehajtott reformok nyomán) nyitottabban kezelt női egyenjogúság kérdését újra konzervatív módon közelítik meg; az ázsiai bér- és szexrabszolga nők, a fekete-afrikai iszlám vallású területeken milliós számra körülmélt lányok, asszonyok, a kommunista Kína és Észak-Korea „vas-korba visszavezetett elvtársnői” mind azt mutatják, hogy óriási a különbség az európai és észak-amerikai, valamint az említett normák között. A problémakör megítélését és kezelését tovább nehezíti a civilizációk közötti szakadékok mélyülése és a beavatkozás sokszorosan megfontolandó kényes kérdése.

³⁴ Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Kiadó, Budapest, 2002. 165. o.

³⁵ Conrad Totman: *Japán története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 526–533. o.

³⁶ Joyce Gelb: i. m. 50. o.

³⁷ Joyce Gelb: i. m. 51. o.

³⁸ Joyce Gelb: i. m. 52. o.

ténylegesen felmerülő problémákra. Persze a mindennapi életben (és most itt szükséges utalni az értekezés tárgyát képező munkajogra), ez nem valósul meg maradéktalanul, valójában a szabályozás és az alkalmazás logikája is eltér az európaiától.³⁹

4. A fejlődés értékelése – egyenlőség a munka világában

A következőkben igyekszem bizonyos jogintézményeket, illetve elveket bemutatni a három jogi kultúra köréből, összehasonlítva, értékelve azokat. Alapvetően azt a kérdést kell megválaszolni, hogy hogyan valósul meg az egyenlőség a munkajogban, mit mutat az egyes jogrendszerek szabályozása, illetve joggyakorlata.

Elsőként mindenképpen szólnunk kell a kivételezésről mint az egyenlőség megvalósításának egyik lehetséges eszközéről.⁴⁰ Itt arról van szó, hogy amennyiben egy adott személy vagy csoport egyenlő esélyeinek, a rájuk vonatkozó feltételeknek a biztosítása csak valamilyen előny nyújtásával valósulhat meg, akkor ez a fajta előnyben részesítés jogszerű lesz, nem pedig diszkriminatív.⁴¹ Ez gyakorlatilag az Európai Unió jogalkotása, illetve az Európai Unió Bírósága által kidolgozott esetjog⁴² által meghatározott elv. Igaz, hogy ez elsősorban Európában jellemző, de maga az elv érvényesül más jogrendszerekben is. A lényeg az, hogy az adott előny indokolt legyen, ne legyen diszkriminatív, arányos és objektív szempontú legyen, illetve úgy részesítse előnyben a hátrányos helyzetű munkavállalót (így jellemzően például a női dolgozókat), hogy ne valósítson meg a másik oldallal szemben hátrányos megkülönböztetést.⁴³ Ez az elv az amerikai munkajogban nincs jelen, ugyanis az USA-ról általánosságban elmondható, hogy szinte félnek a kivételezéstől – mind pozitív, mind pedig negatív irányban.⁴⁴ Ennek hátterében az áll, hogy az egyes, elkülöníthető csoportokat nem kezelik különbözőként, effektíve hátrányos helyzetűként, hanem az általános egyenlőséget elegendőnek tekintik a probléma megoldásához.⁴⁵ Ez a nézőpont egyébként számos problémához vezetett és vezet, ugyanis az összetettebb, bonyolultabb esetek, ahol nők kerülnek hátrányos helyzetbe a munka világában, nem nagyon oldhatók meg eredményesen a fenti elv alkalmazása nélkül. Japánban még kevésbé ismert ez a módszer, itt ugyanis az ilyen jellegű eseteket úgy kezelik, mintha minden fél, mindegyik személy egyenlő lenne, tehát az egyes különbségeket, a hátrányosabb helyzetet nem létezőnek tekintik. Hátterében az áll, hogy az emberek közti egyenlőséget a japán jogi szemlélet teljesen természetesnek, magától értetődőnek tartja.⁴⁶ Ebből adódóan nem is szükséges a női és férfi munkavállalók „mesterséges” egyenlősítése.

³⁹ Joyce Gelb: i. m. 49. o.

⁴⁰ Balogh–Kádár–Majtényi–Pap: i. m. 12–13. o.

⁴¹ 76/207. EGK irányelv, www.europa.eu, letöltés ideje: 2011. január 10.

⁴² C-450/93 Eckhard Kalanke v. Freie Hansestadt Bremen (1995) ECR I-3051 In : *Esélyegyenlőség, egyenlő bánásmód* (szerk. Nyárádi Gáborné). Magyar Közigazgatási Intézet, 2008, 173. o.

⁴³ 76/207. EGK irányelv, www.europa.eu, letöltés ideje: 2011. január 10.

⁴⁴ Joyce Gelb: i. m. 42. o.

⁴⁵ Joyce Gelb: i. m. 45. o.

⁴⁶ Joyce Gelb: i. m. 46. o.

Ezen a ponton érdemes kitérni az egyes speciális jogintézményekre, amelyek biztosítják az egyenlőséget a munka világában. Az európai jogok jellemzően számos, pontosan behatárolható olyan jogintézményt ismernek, amelyek ezt a célt szolgálják (így például a magyar Munka Törvénykönyve is)⁴⁷. Ezek alapvetően az előnyben részesítés gyakorlati megjelenéseiként értékelhetők, hiszen a fizetett szabadság (szoptatási, szülési) célja az, hogy ezeknek az előnyöknek a segítségével hozza egyenlő helyzetbe a női munkavállalókat. Nyilvánvaló, hogy ezek nem mechanikusan működnek, mert adott helyzetben mérlegelés tárgyát is képezheti az, hogy jár-e valamely pluszjuttatás vagy szabadság, milyen mértékben jár, sőt az is, hogy kinek jár.⁴⁸ Az amerikai jog ismer ilyen jellegű jogintézményeket, így például a fizetett szabadságot,⁴⁹ de nem olyan nagy mértékben, és korántsem annyira körülbástyázva, mint az uniós jog. Nem utasítja el teljes mértékben az ilyen jellegű megkülönböztetést, de semmiképpen sem tekinti alanyi jognak vagy olyan jogosultságnak, amit mindenképpen érvényre kell juttatni a jogalkalmazás során. Inkább amolyan „végző eszközként” tekint ezekre. Ezzel szemben a japán tételesjogból gyakorlatilag teljes mértékben hiányoznak ezek,⁵⁰ ugyanis az ázsiai országban inkább csak egyfajta ajánlásként tekintenek az ilyen jellegű előnyben részesítésre. Igyekeznek inkább a társadalom szintjén biztosítani az egyenlő esélyeket, illetve a fentebb már említett általános ekvivalenciából indulnak ki. Egy példával érzékeltetve a kérdést: a japán nők körében egyfajta „divat” megtartani házasságkötéskor a saját nevüket, és önállóságra „tanítani” magukat és egymást, míg az egyes előnyben részesítő intézkedések hiányoznak a jogból.⁵¹

A nemi egyenlőséget meghatározó szemléletmód is komoly eltéréseket mutat az egyes jogi kultúrák között. Nyilvánvaló, hogy mindhárom jogrendszerben alapelveként van jelen az, hogy a nőket egyenlő helyzetbe kell hozni a férfakkal, csak az nem mindegy, hogy hogyan. Ugyanis Európában a tendencia azt mutatja, hogy a nőket egyfajta „elesett” csoportként kezelik, amely csoportnak feltétlenül szüksége van a jog által nyújtott védelemre⁵² ahhoz, hogy ne induljanak hátrányból. Ugy is mondhatnánk, hogy az ő státusukat jellemző eltérések egyfajta kényszerből erednek. Érdekesség, hogy az Európai Unió Bíróságának esetjogából az olvasható ki, hogy a nőket a diszkriminációtilalom és esélyegyenlőség körében máshogy kezelik, mint a többi hátrányos helyzetű csoportot. Igaz, enélkül a megkülönböztetés nélkül nem beszélhetnénk a nők kiemelt státusáról, amely az amerikai és japán jogban is megvan. E két jogrendszerben azonban szó sincs arról, hogy a nőket „elesetteként” kezelnék, inkább úgy tekintenek rájuk, mint egyfajta védettséget élvező személyi körre, amelynek csak akkor van szüksége állami, jogi beavatkozásra, amennyiben sérelem éri ezeket az alanyokat⁵³. Ez a fajta gondolkodás eltér az európaiktól, és nagymértékben hasonlóan valósul meg az amerikai és a japán esélyegyenlőségi jogban.

⁴⁷ Lásd például: Mt. 138. §, www.magyarorszag.hu, letöltés ideje: 2011. január 10.

⁴⁸ C-104/09 Pedro Manuel Roca Alvarez vs. Spanyolország, www.europa.eu, letöltés ideje: 2011. január 12.

⁴⁹ Joyce Gelb: i. m. 43. o.

⁵⁰ Joyce Gelb: i. m. 50–51. o.

⁵¹ Joyce Gelb: i. m. 57. o.

⁵² 75/117. EGK irányelv, www.europa.eu, letöltés ideje: 2011. január 10.

⁵³ Joyce Gelb: i. m. 44. o.

5. Változások, tendenciák – az eltérő jogi megközelítések kollíziója

Fentebb igyekeztem bizonyos olyan eltéréseket bemutatni, amelyek jól mutatják az eltérő megközelítéseket. Úgy gondolom, hogy maga az esélyegyenlőségi jog nem érhető meg teljes mértékben a háttér, az egyes tendenciák megismerése nélkül. Ennek szellemében szeretném felhívni a figyelmet néhány olyan tényre a következőkben, amelyek elősegítik a probléma alaposabb vizsgálatát.

Amikor a nők helyzetéről beszélünk, elkerülhetetlen, hogy szóljunk néhány szót a feminista mozgalmakról, ugyanis ezek a társadalmi megmozdulások és szerveződések vetették fel először a nemi egyenlőség ilyen jellegű megközelítését. Mint ahogy erre korábban már utaltam, Európában a feminista mozgalmak szerepe nem bírt komoly jelentőséggel ezen jogelv fejlődése során. Mindvégig jelen volt persze ez a tényező is, de az európai jogalkotásban és joggyakorlatban nem ezek váltották ki azt, hogy kiemelt figyelmet fordít immáron több évtizede az Európai Unió és az egyes államok erre a kérdésre. Ezzel szemben az Egyesült Államokban mindenkit megelőzve, teljes mértékben innovatív módon vezetett le ez a folyamat⁵⁴, és ez természetesen a teljesen eltérő szemlélethez vezetett. Megjegyzem, az amerikai joggyakorlat azt mutatja, hogy például a faji diszkrimináció problémáját sokkal kiterjesztőbben és nagyobb figyelemmel kezelik, mint a nemi diszkrimináció-tilalmat.⁵⁵ Ennek oka pedig talán ez a bizonyos nagyon korán és sajátosan lejátszódott fejlődés. Ezzel szemben Japánban az 1970-es évekig gyakorlatilag ismeretlenek voltak a nőmozgalmak, illetve maga törekvés is gyerekcipőben járt még⁵⁶. Ugyanakkor figyelemre méltó az a tény, hogy az így kialakult igények és mozgalmak egyáltalán nem másolták a nyugati (amerikai és európai) mintákat, hanem tudatosan, sőt, kifejezetten öntudatosan alakították ki saját tradícióikat, módszereiket, elveiket.⁵⁷ Más kérdés, hogy talán többek között ez a tudatos szembenállás vezetett ahhoz, hogy Japánban a nemi egyenlőség kérdésével a XX. század végéig gyakorlatilag nem is foglalkoztak.⁵⁸ Érdekes ugyanakkor, hogy bizonyos területeken (így például az abortusz szabályozásának tekintetében) a japán jog már a XX. század közepén sokkal fejlettebb volt, mint akár az Európai Unió joga, akár az amerikai⁵⁹. Azonban fontos megjegyezni azt is, hogy ez nincs komoly kihatással a nők és férfiak egyenlőségének legtöbb szegmensére.

E körben szükséges kitérnem arra a kérdésre, hogy az európai és amerikai jogi hatások milyen mértékben és hogyan hatottak, hatnak a japán esélyegyenlőségi jogra. Japán alapvetően mindig próbált megmaradni a saját, önálló megoldásainál, de a XX. században már egyértelműen látszott, hogy a japán államot és társadalmat sem kerüli el a globalizáció. Ez pedig azt eredményezte, hogy a jogot egyre inkább elkezdték átformálni a külső hatások, így az amerikai, az európai és az össz-globalizációs tendenciák egyaránt komoly hatást gyakoroltak és gyakorolnak a japán jogra.⁶⁰ Mára egyértelműen látszik,

⁵⁴ Joyce Gelb: i. m. 22–23. o.

⁵⁵ Joyce Gelb: i. m. 42. o.

⁵⁶ Joyce Gelb: i. m. 29. o.

⁵⁷ Joyce Gelb: i. m. 29–30. o.

⁵⁸ Joyce Gelb: i. m. 31.

⁵⁹ Joyce Gelb: i. m. 30–31. o.

⁶⁰ Joyce Gelb: i. m. 39. o.

hogyan az európai és ENSZ-hatás erősebb Japánban, mint az amerikai. Végül ehhez a kérdéshez kötődően érdemes megemlíteni az „insularity vs. externality” problémáját. Ez egy olyan elvrendszer, amely a japán jogot jellemzi, különösen az egyenlőségi jogok tekintetében.⁶¹ A nyugati (külső) és saját (belső) megoldások állandó ütközését jelenti, amelynek eredményeképpen ezen jogi kultúra fejlődése mindig egyfajta kettősséget fog mutatni. Törekszik az innovációra, igyekszik a saját útját járni, de az eltérő történeti és kulturális háttér miatt nem hagyhatók figyelmen kívül a külső hatások, ez a tendencia pedig fokozottan jellemzi napjainkban is a nemek közti esélyegyenlőség kérdéskörét.⁶²

6. Záró gondolatok – egyenlőség?

Láthattuk tehát, hogy az esélyegyenlőség, ezen belül pedig a nemi egyenlőség nem egy olyan kérdés, amelyet feketén-fehéren lehetne szemlélni. Nem egy olyan kérdés, amely tértől és időtől független. Nem egy olyan kérdés, amelyre a jog megtalálta volna már a tökéletes megoldást.⁶³ Talán soha nem is fogja. Ugyanis addig, amíg egy női munkavállaló nem indul egyenlő esélyekkel egy állásinterjúra vagy egy magasabb pozíció betöltésekor nem lesz egyenlő helyzetben férfi társával szemben (függetlenül attól, hogy ez az Egyesült Államokban, Japánban vagy az Európai Unióban történik), addig semmiképpen sem jelenthetjük ki, hogy megvalósulna a teljes egyenlőség. Tisztán látható ugyanakkor, hogy az egyes szabályozások törekednek erre, sőt igyekeznek egymás megoldásaiból meríteni. Céлом éppen ez volt: európai szemmel bemutatni két tőlünk igencsak távoli és különböző jogrendszer gondolkodási módját, megoldásait a címben vázolt kérdésben. A fejlődési ív tisztán kivehető, ugyanakkor rengeteg feladat vár még jogalkotóra és jogalkalmazóra egyaránt – tértől és időtől függetlenül.

⁶¹ Joyce Gelb: i. m. 39–40. o.

⁶² Joyce Gelb: i. m. 50. o.

⁶³ Sadurski: i. m. Introduction VII. o.